

VÁLASZTÁSOK

FÁBIÁN GYÖRGY

A vegyes választási rendszer – a két világ legjobbika?

A választási rendszer a politikai rendszer legmanipulálhatóbb része, a politikai szereplők számára a vágy titokzatos tárgya. Ennek oka – a játékelméletből kölcsönzött megfogalmazással élve - hogy ez zéró összegű játszma, azaz nincs olyan választási rendszer, amely minden politikai erő számára előnyös lenne. Minden rendszernek vannak győztesei és vesztesei. Történetileg a két képviselői elvnek (perszonális-területi és pártelvű) megfelelően vagy egymandátumos, egyéni kerületi, többségi rendszerek, vagy listás, arányos rendszerek jöttek létre. A második világháborút követően azonban megjelent egy olyan rendszer, amely ötvözi a két rendszertípust. Első tartós megjelenési formája az 1949-ben Németországban kialakított „*Das deutsche Wahlwunder*” (német választási csoda) jelzővel illetett szisztéma, amely prototípusként mintául szolgált a később létrehozott rendszerek számára.¹ Németországban, majd később több más országban is kompromisszum eredményeként jött létre a vegyes választási rendszer, amikor a politikai szereplők nem tudtak megegyezni, és a politikai erőviszonyok nem tették lehetővé sem a többségi, sem az arányos választási struktúra létrehozását. A vegyes szisztéma keletkezése tehát az arányos, listás rendszer genezisétől eltérően nem a társadalom alulról jövő nyomásának, vagy az elitek és a társadalmi nyomás együttes hatásának az eredménye.

Azóta azonban a vegyes választási rendszer mind a szélsőséges többségi, mind a szélsőséges arányos rendszerrel szemben olyan alternatívaként jelenik meg, amely el tudja tudni a két alaptípus legfőbb negatívumait, és a politikai osztály és a társadalom szemében is kívánatos elképzelés. *Matthew Soberg Shugart és Martin P. Wattenberg* könyvének alcímében ugyan kérdőjelet tesz a két rendszer legjobbika megfogalmazás után, a konklúzióként levont válasz

¹ Bizonyos előzményei az első világháborút követően átmenetileg már voltak Dániában (1918), Franciaországban (1919, 1924) és Németországban (1918-as törvény, de ennek alapján nem volt választás). A két előző is csak a tágabb fogalom értelmében tekinthető vegyesnek.

viszont megfelelő feltételek fennállása esetén, lényegében igenlő.² Vannak, akik a XX. század végét és a XXI. század elejét egyenesen a vegyes rendszerek aranykorának nevezik.³ Ezzel ellentétes álláspontot képvisel *Kathleen Bawn és Michael F. Thies*, akik éppen ellenkezőleg, a két világ legrosszabbikának tartják a vegyes rendszert, mert lehetővé teszi olyan különösen ellentmondásos ösztönzők előidézését az egyéni képviselők számára, hogy kevéssé legyenek felelősek választóköriük iránt.⁴ *Giovanni Sartori* szerint a két képviseleti elv keveredése egy torz, hibrid rendszert hoz létre.⁵ Szerinte a többségi rendszer „őszinte” szavazásra, vagyis első preferenciája kifejezésére ösztönzi a választót, a többségi viszont „stratégiai”, a valószínű győztesre számító szavazat leadására. Ennek keveredése összezavarja a választót, és olyan parlamentet alakít ki, amely semmilyen cél elérését nem teszi lehetővé. *Renske Doorenspleet* pedig a két világ kombinációját a két rendszer hibáit vegyítőnek tartja.⁶ A rendszer működésének tapasztalatai azonban a későbbiekben sem a választói viselkedés, sem a parlament működése tekintetében nem igazolták ezeket a – kétségtelenül meglévő – ellentmondásokat eltúlzó álláspontokat.

Ha az aranykor megfogalmazásban van is túlzás, az tény, hogy a vegyes rendszerek száma az utóbbi két évtizedben megsokszorozódott. Ebben az évszázadban számításaim szerint eddig 20 vegyes rendszer jött létre, igaz, hogy nyolc meg is szűnt. Az Interparlamentáris Unió jelenleg 45 vegyes rendszert tart nyilván, 24-et egykamarás, 21-et kétkamarás parlamentben. Utóbbiak közül 15 csak az alsóház, 6 pedig a felsőház megválasztásánál használatos. Ezeket a számokat csak hozzávetőlegesen lehet elfogadni, mivel több olyan rendszert is beszámít, melyeket semmiképpen sem lehet a vegyes rendszerek körébe tartozónak tekinteni (Macedónia, Spanyolország alsó és felsőház, Svájc). Ugyanakkor nem szerepel adatbázisában Tajvan, ahol pedig a 2005-ös reform után, az alsóházi és felsőházi választásokat is vegyes rendszerrel tartották, és Thaiföld, ahol 2001 óta él a rendszer, de 2014-ben a zűrzavaros politikai helyzet

² SHUGART, MATTHEW SOBERG — WATTENBERG, MARTIN P.: *Conclusion: Are Mixed-Member Systems the Best of Both Worlds?* in: SHUGART, MATTHEW SOBERG — WATTENBERG, MARTIN P. (ed.): *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds ?* Oxford, 2001. 573-596.p.

³ BOCHSLER, DANIEL: *Are Mixed Electoral Systems the Best Choice for Central and Eastern Europe or the Reason for Defective Party Systems?* *Politics and Policy* (37) 2009/4. 737. p.

⁴ BAWN, KATHLEEN — THIES, MICHAEL F.: *A Comparative Theory of Electoral Incentives. Representing the Unorganized Under PR, Plurality and Mixed-Member Electoral Systems.* *Journal of Theoretical Politics* (15) 2003/1. 5-32. p.

⁵ SARTORI, GIOVANNI: *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes.* Basingstoke and London, 1994. 75. p.

⁶ DOORESPLEET, RENSKÉ: *Electoral Systems and Democratic Quality: Do Mixed Systems Combine the Best or the Worst of Both Worlds? An Explorative Quantitative Cross-national Study.* *Acta Politica* (40) 2005/1. 40. p.

miatt kinevezett képviselők kerültek a parlamentbe, ezért nem vették számításba. Én ezért 44 választást, 24-et egykamarás, 20-at kétkamarás parlament esetében sorolok a vegyes rendszerek közé. Ez utóbbiak közül 14 az alsóházba, 6 pedig a felsőházba történik.⁷ Összesen tehát jelenleg *39 országban alkalmaznak vegyes rendszert*. (Franciaországban csak a szenátusi közvetett választást lehet ide sorolni, a nemzetgyűlésbe többségi a voksolás.) A besorolás problémáját elsősorban a pontos definíció hiánya okozza, mert a vegyes rendszer meghatározása nem egyértelmű a szakirodalomban. Ezért először a fogalom kérdését kell tisztázni.

1. A vegyes rendszer fogalma, helye a választások univerzumában

A szakirodalomban újabban megjelent olyan felfogás is, mely szerint a demokráciák kialakulása, a választójog általánossá válása folyamatában mindkét választási alaptípus újként jelenik meg, a predemokratikus időszak „vegyes rendszereinek alternatívájaként”.⁸ Eszerint a XIX. század közepéig fennálló szisztémák nem többségi, hanem egy és többmandátumos körzetek tar-ka keverékeként „vegyes” rendszerek. Ez is jelzi a fogalom tisztázatlanságát, könnyű félreértelmezhetőségét, a pontosítás szükségességét. Az *International Encyclopedia of Elections* meghatározása szerint „egy választási rendszer vegyes, ha mechanizmusa különböző választási formulák kombinációját tartalmazza egy testületbe történő választásnál”.⁹ Ez egyben azt is jelenti, hogy kizárja a vegyes kategóriából a kumulatív és limitált szavazást, valamint a *single nontransferable vote* (SNTV, egyéni át nem vihető szavazat) típust. Problémát jelent még a *single transferable vote* (STV, egyéni átvihető szavazat) típusba sorolása, esetleges vegyes rendszerként való felfogása is. Mindegyik említett esetben ugyanis vannak többségi és arányos elemek a rendszerben. A tipológiák többsége az előbbieket félarányos rendszernek tartja, az STV-t pedig az arányos típus lista nélküli formájának. A félrevezető félarányos elnevezés helyett helyesebbnek tartom az ide soroltakat inkább a két alaptípusba *besorolhatatlannak* nevezni. Semmiképpen sem tartozhatnak azonban a vegyes

⁷ Andorra, Bolívia, Bulgária, Csád, Ecuador, Fülöp-szigetek, Grúzia, Guatemala, Guinea, Honduras, Japán, Jordánia, Kamerun, Kongói Demokratikus Köztársaság, Koreai Köztársaság, Lesotho, Litvánia, Madagaszkár, Magyarország, Mauritius, Mexikó, Mikronézia, Mongólia, Németország, Nepál, Niger, Örményország, Panama, Románia, Szenegál, Seychelles-szigetek, Szudán, Tajvan, Thaiföld, Tádzsikisztán, Új-Zéland, Ukrajna, Venezuela. A hat felsőházi választás pedig Japán, Kamerun, Franciaország, Mexikó, Románia és Tajvan esetében vegyes.

⁸ AHMED, AMAL: *The Existential Threat: Varietas of Socialism and the Origins of Electoral Systems in Early Democracies. Studies in Comparative International Development* (48) 2013/2. 141. p.

⁹ MASSICOTTE, LOUIS — BLAIS, ANDRÉ: *Mixed electoral systems*, in: ROSE, RICHARD (szerk.): *International Encyclopedia of Elections, Basingstoke and Oxford, 2000.* 165.p.

rendszerek közé. Az egyéni átvihető szavazat pedig szintén nem tartható vegyesnek, mert ugyan egyéni a mandátum, de nem többségi módon, hanem kvóta elérésének feltételével nyerhető el, azaz nincs két választási formula kombinációját tartalmazó mechanizmus. Ez olyan arányos rendszernek tartható, amelyben nincs lista.

A vegyes rendszer elfogadott, pontos definíciója azonban hiányzik, nem tekinthető annak a fentebb idézett meghatározás sem. Ez a rendszert túl tágan értelmezi, azt jelenti, hogy mindkét alaptípus létezik egy testület megválasztásánál, de ez történhet úgyis, hogy a választók egy része csak egyéni kerületi, másik része csak listás voksot ad le. Ezzel túlságosan kitágítja a fogalmat, és egy ilyen rendszer hatása, politikai következményei tekintetében is eltér az „igazi” vegyes rendszerektől, nem azokra jellemző vonásokkal rendelkezik. Lehetővé teszi olyan rendszerek vegyesnek tartását is, amelyek tulajdonképpen nem jelentik a két alaptípus kombinációját. Ezen az alapon tekinti például vegyesnek az Interparlamentáris Unió adatbankja Macedónia, Svájc és Spanyolország választási szisztémáját. Macedóniában három külföldi körzetben többségi a rendszer, Svájcban van öt különleges egyéni körzet, Spanyolországban pedig a két afrikai területen (*Ceuta és Melilla*) választanak többségi formulával. *Shugart és Wattenberg* álláspontjától eltérően,¹⁰ Izraelben sem tartom vegyes rendszernek azt az időszakot, amikor a miniszterelnököt közvetlenül választották a parlamenti választással együtt (1996-1999). Itt tehát egy jelöltet választottak, többségi elv alapján, és nem egy testületben történt kétféle módon a voksolás. Felfogásunk szerint a vegyes rendszer ennél szűkebben értelmezhető. Eszerint vegyes az a rendszer, melyben a két rendszertípus között interakció áll fenn, vagyis a kettő kontaminációja, összevegyítése figyelhető meg. Figyelemre méltó, de felfogásom szerint nem tekinti eléggé különálló, a másik két típustól eltérő, sui generis jellegű önálló jelenségnek *Shugart és Wattenberg* meghatározása sem a vegyes rendszert.¹¹ Eszerint az nem más, mint a sok országban használatos, kétszintes rendszer egy változata, azzal a különbséggel, hogy az egyik szint egy-mandátumos többségi, a másik pedig többmandátumos listás. Ez viszont túlságosan leegyszerűsítő felfogás. Véleményem szerint a vegyes rendszer több mint az egyéni átvihető vagy a félarányosnak nevezett rendszerekhez hasonló, eklektikus altípus: ez egy különálló, önálló típus a választások univerzumában. Intézményi (pártok közötti és pártokon belüli), a választással kapcsolatos választói és pártokra vonatkozó tanulási és reprezentativitási hatása ugyanis a tiszta rendszerektől eltérő, sui generis típust mutat.

¹⁰ SHUGART, MATTHEW SOBERG — WATTENBERG, MARTIN P.: *Mixed-Member Electoral Systems: A definition and Typology*. in: SHUGART — WATTENBERG, 2001, 9. p.

¹¹ SHUGART—WATTENBERG, 2001, 10. p.

További nehézséget jelent az is, hogy a vegyes rendszereknek nagyon sokféle formája létezik, aminek következtében hatásai, politikai következményei is rendkívül eltérőek. Ezek függnnek a két típus kombinációjának arányától, összekapcsolásuk módjától, a mindkét összetevőnél használt mandátumelosztási módszerektől, magától a pártrendszerrel, a választási rendszer egyes összetevőinek milyenségétől (küszöb, magnitúdó, körzetbeosztás, körzetesítés, szavazás módja, parlament létszáma) és a politikai kontextustól. Éppen ezért szükséges az ilyen típusú rendszereknek a további csoportosítása, tipológiája. Erre több kísérlet történt. A legszélesebb körben ismert és elismert az a felosztás, amely két alaptípust különböztet meg: *mixed-member majoritarian* (vegyes képviselőjű többségi) és *mixed-member proportional* (vegyes-képviselőjű arányos).¹² Ez a két rész közötti kapcsolat alapján történő felosztást jelent. Az elsőben a többségi, a másodikban az arányos rész dominál. A dominancia attól függ, hogy a szavazatok, illetve a mandátumok hogy kapcsolódnak össze. Ennek alapján a vegyes képviselőjű többségi rendszernek két altípusa létezik: párhuzamos rendszerek, melyekben a két elem között sem szavazat, sem mandátumkapcsolat nincs (Japán) és részleges kompenzációs rendszerek, ahol a szavazatok között van kapcsolat (Magyarország). A vegyes képviselőjű arányos rendszerek pedig a kompenzációs rendszerek, ahol a két rész mandátumai közötti kapcsolat biztosítja az arányos rész dominanciáját (Németország).

A legkomplexebb, a tágabb értelemben vegyesnek tartott rendszereket is magában foglaló tipológia *Massicotte és Blais nevéhez fűződik*.¹³ Ez a két formula kombinációja alapján különbözteti meg a vegyes típusú rendszereket. Eszerint két alaptípus létezik. Az egyik, amelyben a két formula független egymástól, a másik pedig, ahol az egyik alkalmazása összefügg a másikkal. A független alaptípuson belül *coexistence* (egymás mellett létező), *superposition* (szuperpozíciós) és *fusion* (fúziós) kombinációt különítenek el. Az első eset a legegyszerűbb forma: az ország területe fel van osztva, az egyik részen többségi, a másikon arányos formulával osztják el a mandátumokat. Ezt használják a francia szenátus közvetett választásán, valamint Nigerben és Panamán. Korábban Görögországban is létezett (1955-1958), és ilyen volt az 1918-as dán előzmény is. A másik formája a független típusnak a szuperpozíciós: a terület egészében használják minden szavazó esetében mindkét formulát. Minden választó tehát mindkét képviselői elv alapján rendelkezik képviselővel. Ez a típus nagyon sok országban működik. Így például Japánban, a Koreai Köztársaságban, Guineában. Ez a formát az újonnan demokratizáló

¹² SHUGART — WATTENBERG, 2001, 13-15. p.

¹³ MASSICOTE-BLAIS: 2000, 166-170. p.

kelet-közép-európai országok és szovjet utódállamok közül is sok választotta: Örményország, Grúzia, Litvánia és Ukrajna jelenleg is ilyet használ, míg Oroszország, Horvátország, Azerbajdzsán később arányosra váltott, Bulgária pedig 2009 óta 1990 után ismét ezt vezette be. A független típus harmadik formája a fúziós, ez parlamenti választás esetében csak elméleti lehetőség, ugyanis egyetlen parlament megválasztásánál sem alkalmazták, és ma sincs ilyen. Példaként csak a francia municípiumok egy részében alkalmazott rendszer említhető meg. Ebben az esetben egy körzeten belül alkalmazzák mindkét formulát.

A szerzőpáros a függő típusú vegyes rendszernek szintén három altípusát különbözteti meg: a *correction, compensation* (korrekciós vagy kompenzációs), a *conditional* (feltételes) és a *supermixed* (szuper-vegyes) szisztémát. A korrekciós rendszer lényege, hogy az arányos rész a többségi elem torzító hatásának korrekciójára szolgál. Ennek prototípusa a német vegyes rendszer. Ilyet alkalmaznak még Bolíviában, Mexikóban, Új-Zélandon, a Fülöp-szigeteken, és Venezuelában. Tunézia a 2014-es új alkotmány előtt és 1994 és 2001 között három alkalommal Olaszország is ezzel a módszerrel választott. A két rész összekapcsolásának másik módja a feltételes függő rendszer. A korrekciós módszert minden esetben alkalmazzák, a feltételes viszont feltételhez van kötve, az egyik formula használata a másik eredményétől függ. Ennek a típusnak is csak történeti példái vannak: az 1923-as, illetve az 1953-as olasz legge truffa-nak (csaló törvény) nevezett olasz választójogi törvények, valamint a francia 1919-es és 1953-as törvény. Néhány vegyes rendszer nem sorolható be egyik típusba sem, mert a két formula több módon kapcsolódik össze. Ezt nevezték el szuper-vegyesnek. Ezek közül a 2010-ig működő magyar rendszer a szuperpozíciós és korrekciós formát kapcsolta össze, Ecuador az együttlétező és szuperpozíciós, míg Csád és Kamerun a feltételes és együttlétező módszerrel kombinálta a két választási mechanizmust.

2. Arányosság a vegyes választási rendszerben

Minden választási rendszernek két alapvető követelményt kellene teljesítenie. Az egyik a lehető legnagyobb *repräsentativitás* biztosítása, hogy a népszuverenitást megtestesítő törvényhozás a lehető legpontosabban tükrözze a választói testület akaratát, a mandátumok szavazatarányok szerinti megosztását. A másik a kormányozhatóság, a működőképesség, ezzel a stabilitás biztosítása, ami a mandátumok ehhez szükséges megosztását, megfelelő hatalmi többséget igényel. Mindkét követelmény, igény legitim, a demokrácia működéséhez, teljesítőképességéhez szükséges feltétel. Elméletileg sem lehetséges azonban, és empirikusan sem mutatható ki olyan választási rendszer, amely mindkét kö-

vetelménynek egyformán meg tud felelni. Akik a reprezentativitást tartják a demokrácia egyik alapjának, az arányosabb, akik pedig a stabilitást, a kormányozhatóságot, azok a többségi/bb rendszert favorizálják. A egyes rendszerek világában – mint fentebb láttuk – sokféle altípus található. Ezért arra a kérdésre, hogy valóban a két világ legjobbjáról van-e szó, akkor adható válasz, ha megnézzük egyes típusainak *reprezentativitási és stabilitási adatait*, összehasonlítva a tiszta többségi és tiszta arányos rendszerekkel. A két típus kombinációjának hatását kétféleképpen lehet vizsgálni. Egyrészt külön-külön meg lehet nézni a többségi és az arányos elem mutatóit, másrészt elemezhető a két választási formula együttes hatása az arányosságra és a pártrendszerre. Az előző módszer nem okoz meglepetést, a többségi rész a tiszta többségi, a listás rész pedig a tiszta arányos rendszerre jellemző eredményeket mutat. Ennek illusztrálására szolgál az 1. táblázat, amelyben egy-egy választás arányossági mutatóit közöljük azokban az országokban, ahol rendelkezésre állnak külön-külön is a két rész adatai. A többségi rész aránytalansága lényegesen magasabb, mint a listás részé. Az azonos oszlopban meglévő különbségeket a rendszeren belüli eltérések okozzák.

1. táblázat: Arányossági mutatók néhány országban

	Választás éve	Többségi rész legkisebb négyzetek indexe	Listás rész legkisebb négyzetek indexe
Guinea	2013	10,09	1,40
Dél-Korea	2012	7,36	3,48
Japán	2014	22,81	4,41
Magyarország	2010	36,50	6,03
Magyarország	2014	38,09	5,84
Mexikó	2012	15,79	6,70
Nepál	2013	13,62	1,79
Tajvan	2008	22,79	7,30

Hasznosabb tehát az együttes vizsgálat, annak ellenére, hogy ekkor a teljes mandátummennyiséget általában a pártlistás voksokkal vetjük össze. Ez azonban a levont következtetések szempontjából nem jelent nagy hibaszázalékot, ezért célravezetőbb megoldás.

Az arányosságot értelmezhetjük egy választás eredményét és a választási rendszert illetően is. Kimutatására különböző indexeket és egyéb mutatókat használunk. Egyik sem tökéletes, mert mindegyik azt az elosztási módot

preferálja, amely alapján létrejött. Jelenleg a legelfogadottabb a létrehozója, *Gallagher* nevére elnevezett *least squares index* (legkisebb négyzetek indexe). Ezt az összes párt szavazat- és mandátumaránya különbségének összeadásával, az eredmény négyzetre emelésével, kettővel történő elosztásával, és az egészből négyzetgyökvonással kapjuk meg. Az arányosságot ennek az indexnek a segítségével vizsgáljuk, több választás eredményének átlaga alapján, mert így kapunk képet a rendszer arányosságáról. Egy választás eredményét ugyanis nagyon sok tényező is befolyásolja, tehát a rendszerről magáról nem ad pontos képet. Németországban például 1983-ban 0,5, 2013-ban 7,83 a mutató. Az átlagok esetében viszont nem tudjuk figyelembe venni azt, hogy a rendszeren belül is sok változás történt a mandátum-allokálási módszerekben, a választási küszöbben, a parlament létszámában, a választás módjában, a körzeti magnitúdóban. Németországban például három formulát is alkalmaztak 1949 óta. Ennek ellenére, több választás átlaga alapján lehet az adott választási rendszer arányosságára következtetni.

Legplasztikusabb akkor a kép, ha egy ország esetében használtak viszonylag szűk időintervallumon belül, többféle választási szisztémát. Ez történt Oroszország, Olaszország (vegyes majd arányos), Ukrajna (vegyes majd arányos),¹⁴ Új-Zéland (többségi, majd vegyes) esetében. A vegyes rendszerek összehasonlítása szempontjából Japán párhuzamos, szuperpozíciós, Németország korrekciós és Magyarország részleges korrekciós választási eredményeit hasonlítjuk össze. Magyarország esetében a szuper-vegyesről szuperpozícióra történő váltás miatt, a 2010-es és 2014-es eredményeket is elemezzük. A rendszer több kontinensen elterjedése miatt egy afrikai (Szenegál) és egy latin-amerikai (Bolívia) országot is érdemes megvizsgálni. Szenegálban szuperpozíciós, Bolíviában korrekciós típusú a szisztéma. A japán, orosz, ukrán és szenegáli esetben sem szavazat-, sem mandátumkapcsolat nincs a két elem között. A német, új-zélandi és bolíviai példánál mandátumkapcsolat van, szavazatkapcsolat nincs a két rész között. Magyar és olasz viszonylatban pedig szavazatkapcsolat van, mandátumkapcsolat viszont nincs. A tiszta többségi példa az Egyesült Királyság, a tiszta arányos pedig Hollandia lesz.¹⁵ Összesen 139 választás (57 vegyes, 28 arányos listás, 36 többségi és 18 SNTV) adatai szerepelnek a táblázatokban.

¹⁴ Ukrajnában 2012-ben és 2014-ben ismét vegyes rendszert vezettek be, de mivel sok egyéni mandátumot függetlenek, illetve olyan pártok nyertek, amelyeknek nem volt listájuk, az arányossági indexet nem lehet kiszámítani, ezért az 1998-as és 2002-es vegyes, és a 2006-os és 2007-es arányos választást tudjuk összevetni.

¹⁵ Az adatok saját számítás *GALLAGHER, MICHAEL, 2015. Election indices dataset at https://www.tcd.ie/Political_Science/staff/michael-gallagher/ElSystems/index.php. accessed/date)* alapján.

2. táblázat: Legkisebb négyzetek indexe néhány országban a választásokon

	Választások száma	Vegyes Arányos	Többségi SNTV
Oroszország 1995-2003	3	10,01	
Oroszország 2007-2011	2	2,57	
Olaszország 1994-2001	3	8,31	
Olaszország 2006-2013	3	8,89	
Ukrajna 1998-2002	2	6,37	
Ukrajna 2006-2007	2	6,07	
Új-Zéland 1946-1993	17		11
Új-Zéland 1996-2014	7	2,83	
Japán 1947-1993	18		5,82
Japán 1996-2014	7	13,95	
Németország 1949-2013	18	2,98	
Magyarország 1990-2010	6	10,97	
Magyarország 2014	1	16,80	
Egyesült Királyság 1945-2015	19		11,88
Hollandia 1946-2012	21	1,43	
Szenegál 1993-2012	5	15,25	
Bolívia 1997-2014	5	4,35	

Először az arányosság mértéke szempontjából helyezük el a bemutatott eredményeket. A 0-5 közötti értéket erősen arányos, az 5-10 közöttit mérsékelten arányos, a 10-15 közöttit mérsékelten aránytalan, a 15 feletti értéket pedig erősen aránytalan kategóriába soroljuk.¹⁶ A táblázatból látható, hogy a proporcionalitás a holland arányos rendszer esetében a legmagasabb, ezt követi a kompenzációs vegyes rendszer (Németország, Új-Zéland és Bolívia). Ezek az erősen arányos kategóriába tartoznak. Az olasz arányos, az ukrán arányos és vegyes szisztéma, valamint a japán *single non transferable vote* mérsékelten arányos rendszer. A vegyes képviselőjű többségi rendszerek aránytalansága (orosz, japán) viszont meghaladja a tiszta többségit, vagy közel azonos méretű vele. A 2010-ig fennálló magyar rendszerrel együtt ezek a mérsékelten aránytalan csoportba sorolhatók. Ide tartozik a brit és új-zélandi többségi voksolás is. Ebből a csoportból éppen kicsúszott a bolíviai szuperpozíciós rendszer, így az erősen aránytalan kategóriába került, a 2014-es magyar választással együtt. Az olasz adatok eltérőek az általánostól: csaknem azonos aránytalanságot, a mérsékelten arányos csoportra jellemző képet mutatnak mindkét rendszer

¹⁶ FÁBIÁN GYÖRGY: Választási rendszerek Európában. *INFO-Társadalomtudomány*, 47. szám, 1999, 59. p.

esetében. Ennek az a magyarázata, hogy az 1994-2001-es számokat csak a listás voksok alapján lehetett kiszámolni a sok pártból álló választási szövetségek és a *la scorporo* miatt.¹⁷ Az egyéni kerületi eredményekkel együtt sokkal torzítóbb lenne az index. A 2006 utáni rendszer pedig többségi prémiummal működik, ami nélkül jóval nagyobb arányosságot mutatna.

A táblázatból világosan kitűnik az is, hogy a vegyes rendszerek esetében nagy a szóródás, az arányossági index 2,83 és 16,80 között ingadozik. A legarányosabb a kompenzációs német, szenegáli és új-zélandi, a *legaránytalanabb* pedig a 2014-es magyar szuperpozícióssá átalakított szisztéma. A 2014-es magyar vegyes rendszer aránytalanabb a többségi brit és a reform előtti új-zélandi többségi rendszerénél is. Ugyancsak lényegesen kevésbé biztosítja a reprezentativitást a szuperpozíciós, párhuzamos, vegyes képviselőjű többségi kategóriába sorolt japán, szenegáli és a korábbi orosz rendszer. A megreformált magyar rendszer pedig jóval aránytalanabb az előzőnél. A választási eredmények alapján tehát mindkét magyar rendszer a vegyes képviselőjű többségi csoportba tartozik a japán, szenegáli és a korábbi orosz rendszer mellett. A két rész közötti szavazatkapcsolat tehát csak részleges kompenzációt tesz lehetővé, vagy még azt sem (az olasz és a korábbi magyar szisztéma).

Ezek a számok nem támasztják alá azt az állítást, hogy a vegyes rendszerek az aránytalanság közbülső szintjéhez vezetnek.¹⁸ Az adatokból világosan látszik, hogy a vegyes típusban a tiszta rendszereknél sokkal változatosabb, eltérőbb képet mutat az arányossági mutató. A két nagy alcsoportja közül a kompenzációs reprezentatívabb, a szuperpozíciós aránytalanabb eredményeket produkál. Az arányosság mértékét, ezen túlmenően, nagymértékben befolyásolja a két különböző részben használt választási formula, a listás és egyéni mandátumok aránya, a listás részben a küszöb megléte, mértéke és a pártok erőviszonyai alapján kialakult pártstruktúra.

3. A vegyes rendszer és a stabilitás

A választási rendszer stabilitással való összefüggését elsősorban a pártrendszerre, a parlament összetételére, a kormányalakításra, a kormány összetételére való intézményi hatásában lehet vizsgálni. A stabilitás vonatkozásában – az arányossággal ellentétben – nem rendelkezünk egzakt mutatókkal, mivel a sta-

¹⁷ Ez egy negatív szavazat átviteli rendszer. Az egyéni körzetben második helyen végzett jelölt eggyel megnövelt szavazatainak számát levonják a győztes jelölt listás szavazataiból, hogy kompenzálják az egyéniben vesztes pártokat, esélyt adjanak a kisebb pártoknak is listás mandátum szerzésére. A kevés listás hely miatt (a mandátumok egynegyede), ez csak részleges kompenzációt jelentett.

¹⁸ MOSER, ROBERT G.: *Electoral Systems and the Number of Parties in Postcommunist States*. *World Politics* (51) 1999/3. 359. p.

bilitás fogalma jóval kevésbé egyértelmű és sokkal összetettebb. Ezt ugyanis nagyon sok választási rendszeren kívüli tényező is befolyásolja, amitől nehéz elválasztani a rendszerből adódó elemeket. A választás rendszere és a stabilitás viszonyára leginkább a pártrendszerre való hatásából lehet következtetéseket levonni. Az effektív választási- és parlamenti pártszámból, az első párt, a második párt, a két legnagyobb párt együttes szavazat- és mandátumarányából, valamint a két legnagyobb párt arányossági együtthatójából, vagyis felülreprezentáltságának a mértékéből lehet következtetni arra, hogy az adott választás mennyire biztosítja a kormányzati stabilitást, működőképességet. A következő táblázatokban ezek közül csak a pártrendszerre vonatkozó effektív választási és parlamenti pártszámot mutatjuk be. Ezt úgy kapjuk meg, hogy nem sima pártszámokkal, hanem a pártok szavazat- illetve mandátumarányának megfelelő súlyozott értékekkel számolunk. Ebből a két adatból már lehet következtetéseket levonni a pártrendszerre, a kis és nagy pártok lehetőségeire, a kormányok jellegére, összetételére, vagyis a stabilitás egyik fontos aspektusára. A 3. táblázat azt mutatja be, hogy a két részben külön-külön számított effektív pártszámok hogyan alakulnak.

3. táblázat: *Effektív pártszámok alakulása néhány országban*

	Választás éve	Többségi rész effektív választási pártszám	Listás rész effektív választási pártszám	Többségi rész effektív parlamenti pártszám	Listás rész effektív parlamenti pártszám
Guinea	2013	3,36	3,19	2,64	3,22
Dél-Korea	2012	2,99	3,05	2,21	2,64
Japán	2014	3,26	4,97	1,69	4,14
Magyarország	2010	2,77	2,86	1,05	2,82
Magyarország	2014	3,22	3,22	1,21	3,20
Mexikó	2012	3,16	3,16	2,31	3,30
Nepál	2013	4,99	6,55	2,88	5,82
Tajvan	2008	2,31	2,49	1,60	1,94

A választási pártszámokban - amelyek leginkább a rendszerek pszichológiai hatását tükrözhetik – Japán és Nepál kivételével, nincs nagy különbség. A stabilitás szempontjából lényegesebb parlamenti pártszámok esetében viszont világosan látszik, hogy a listás rész lényegesen töredezettenebb pártrendszerhez vezet, azaz instabilitást okozhat.

A 4. táblázat a két rész együtt számított eredményét mutatja be.

4. táblázat: Effektív pártszámok eredménye néhány országban

		Effektív választási pártszám	Effektív parlamentari pártszám
Oroszország 1995-2003	vegyes	11,09	5,9
Oroszország 2007-2011	arányos	2,66	2,36
Olaszország 1994-2001	vegyes	6,81	6,35
Olaszország 2006-2013	arányos	4,93	3,86
Ukrajna 1998- 2002	vegyes	7,06	5,24
Ukrajna 2006-2007	arányos	4,51	3,34
Új-Zéland 1946-1993	többségi	2,53	1,96
Új-Zéland 1996-2014	vegyes	3,54	3,23
Japán 1947-1993	SNTV	3,6	2,71
Japán 1996-2014	vegyes	3,9	2,56
Németország 1949-2013	vegyes	3,83	3,39
Magyarország 1990-2010	vegyes	4,42	2,78
Magyarország 2014	vegyes	3,22	2,01
Egyesült Királyság 1945-2015	többségi	2,94	2,18
Hollandia 1946-2012	arányos	5,2	4,9
Szenegál 1993-2012	vegyes	2,81	1,71
Bolívia 1997-2014	vegyes	3,72	3,31

A választási és pártrendszer összefüggésére *Maurice Duverger* megállapítása máig meghatározó. Eszerint a választás szisztémájának pszichológiai és mechanikus következményei vannak a választói magatartásra és a pártok stratégiájára. Ez a hatás a kis pártok számára hátrányt jelent a többségi rendszerben, míg az arányos rendszerek nagyobb esélyt biztosítanak számukra. Így ez utóbbiban több párt indul eséllyel, és juthat parlamenti képviselőhez. Ezért a többségi rendszerek inkább kétpártrendszerhez, az arányos rendszerek pedig többpártrendszerhez vezetnek. A kérdés az, hogy a két ellentétes logikájú mandátumelosztási mód kombinációja milyen hatással van a pártstruktúrára. Általánosan elterjedt nézet, hogy a vegyes szisztémák kevésbé töredezett pártrendszerekhez vezetnek, azaz a kisebb pártok számára hátrányosabbak, mint az arányos képviselői rendszerek. Ezt a sommás megállapítást azonban a számok nem igazolják.

Az adatokból világosan látható, hogy a tiszta többségi rendszerek kétpártrendszert, azaz defrakcionalizált pártstruktúrát hoztak létre az Egyesült Királyságban és Új-Zélandon, vagyis vegyes képviselői esetén több párt verseng, és több párt is jut mandátumhoz, mint a többségi szisztémákban. Ezeknél a

vegyes rendszer sokkal frakcionalizáltabb választási pártrendszert hozott létre. Az arányos rendszerekkel kapcsolatban összetettebb a kép. A választási pártok száma a szenegáli 2,81 és az orosz 11,09 között szóródik. Az effektív parlamenti pártszám pedig a szenegáli 1,71 és az olasz 6,35 között húzódik. Számításaink alapján az az általánosan elterjedt nézet sem igazolható, hogy a vegyes rendszer kevesebb pártot jelent az arányos rendszereknél. Hollandiával összehasonlítva, a választási pártrendszer kevésbé frakcionált a két magyar, a német, a japán, a bolíviai, szenegáli és az új-zélandi esetben, viszont töredezetten az orosz, az olasz és az ukrán vegyes rendszerben. Ami a parlamenti pártrendszereket illeti, ugyanez a helyzet. Ha azt a három országot külön vesszük, ahol mindkét rendszert használták, Olaszországban, Oroszországban és Ukrajnában is az arányos választással kialakult pártrendszer a kevésbé töredezett, és a vegyes által létrehozott effektív pártszámok magasabbak. Megállapítható tehát, hogy a pártrendszer vonatkozásában sem lehet egyértelmű hatásról beszélni, ebben a vonatkozásban is differenciálni kell. Ennek egyik oka a kétféle elosztási logikából adódó választói magatartászavar. Ahol nincs vagy kismértékű a kompenzáció, ott a kis pártok számára a választási rendszer – hasonlóan a többségi szisztémához – hátrányos, mert a többségi részben kevésbé sikeresek. A listás részben lehetősége van jobb szereplésre. Ez azonban csak akkor következik be, ha megfelelő mértékű kompenzáció van a rendszerben, illetve a választók nem a többségi rész logikája alapján voksolnak a pártlistákra, azaz a kisebb pártokra is szavaznak.

A választási struktúra reduktív hatására következtethetünk abból is, hogy az effektív választási pártszám hogyan változik effektív parlamenti pártszámmá. A német, bolíviai és új-zélandi vegyes képviselőjű arányos, kompenzációs rendszerekben alig csökken a parlamenti pártszám a választáshoz képest, míg az orosz, az ukrán, a japán és a szenegáli szuperpozíciós, párhuzamos, vegyes képviselőjű rendszerekben ez az érték lényegesen magasabb. Ez az al-típus ebből a szempontból a többségi rendszerhez áll közelebb, sőt nagyobb mértékben csökkenti a pártok számát, mint a brit vagy új-zélandi többségi elosztás. Ezekre tehát igaz, hogy a rendszer nagyobb mértékben csökkenti az effektív pártszámot, tehát kevésbé töredezté teszi a pártstruktúrát, mint az arányos választás. Az olasz és a két magyar eset tovább differenciálja a képet, az olasz effektív parlamenti pártszám a legmagasabb az összes bemutatott példa közül, de alig csökken a választási pártszámhoz képest. A 2010-ig érvényben lévő és a 2014-es magyar rendszer egyaránt jelentős csökkentő hatást mutat, így az effektív pártszámok a többségit közelítik, sőt a 2014-es meghaladja a brit kétpártrendszer átlagos mértékét. A vegyes rendszert tehát stabilizáló hatása alapján sem lehet egyértelműen a két alaptípus közöttként azonosítani.

4. Következtetések

A két világ kombinációja, a fenti néhány kiválasztott szempont alapján történő vizsgálata nem bizonyítja sem a két világ legjobbikát, sem a két világ legrosszabbikát. Az elemzés terjedelmi okok miatt korlátozott, így teljesen semmiképpen sem tekinthető empirikus adatai azt sem támasztják alá, hogy a vegyes rendszer félúton van a többségitől az arányos rendszer felé. Nem állíthatjuk azt sem, hogy inkább a többségi felé hajlik, de ennek ellenkezőjét sem. Azt viszont teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a választási intézmények olyan típusa, amely a *legnagyobb egyensúlyt teremti meg a stabilitást favorizáló tiszta többségi, és a reprezentativitást preferáló listás arányos rendszer hatása* tekintetében. Ez az egyensúly értelmezhető a pártok közötti és a pártokon belüli viszony vonatkozásában, azaz a képviselő perszonalizált jellege és az intézményesült, kohéziós pártrendszer kialakulása között is. A két világ együtt létezése ugyanis lehetővé teszi az erős, nagy pártok létét, ezzel a stabilitást elősegítő egypárti kormány, vagy két nagy blokk létrehozását. Ugyanakkor nem semmisíti meg mechanikus vagy pszichológiai hatásával a kisebb pártokat sem, ami a reprezentativitást, a kisebb pártoknak a nagyokkal való szövetségkötési lehetőségét, koalíciós potenciálját is megnöveli.

A két tiszta típusú rendszer alternatíváját jelentő vegyes rendszert mind a konszolidált, bejáratott demokráciákban, mind a „törékeny”, újonnan létrejött demokráciákban, nagy és kis országokban egyaránt használják. *Minden kontinensen elterjedt*, Európában, Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában egyaránt megtalálható. A földrajzi megoszlás is figyelemreméltó. Európában ugyanis csak kilenc országban választanak vegyes rendszerrel, és ezek közül csak kettő található Nyugat-Európában. Európa nyugati felében az arányos listás rendszerek dominanciáját tehát nem tudta megtörni a vegyes szisztéma. Ugyanakkor ezekben az európai országokban – de Európán kívül is – a két világ egyensúlyát leginkább megteremtő rendszer a *reformelképzelések* legkedveltebb opciója mindkét tiszta típus negatív következményeinek csökkentésére. A többségit használó Egyesült Államoktól, Kanadán, Franciaországon, az Egyesült Királyságon keresztül, az arányos rendszerű Portugáliáig vagy a legarányosabb választási eredményeket produkáló Hollandiáig, a legkívánatosabb reformelképzelésként jelenik meg. Elsősorban a szélsőségesen torzító többségi rendszerek arányosabbá tétele eszközeként, de az arányos rendszerek túlzottan polarizáló, pártok túlsúlyához, az elszámoltathatóság csökkentéséhez, nagyobb instabilitáshoz vezető hatásának ellensúlyozása miatt is megjelenik reformelképzelésként.

Az újonnan demokratizáló kelet-közép-európai országok közel fele (tíz állam) viszont különösen a kezdeti időszakban a *demokrácia konszolidálódásának*

egyik fő összetevőjeként ezt a választási típust követte (a jelenleg is ezt használókon kívül Albániában, Azerbajdzsánban, Horvátországban és Oroszországban is megjelent). A legtöbb vegyes választási rendszert az afrikai demokratizálási hullám (11 országban) hozta létre. Ázsiában 9, Latin-Amerikában 7, Óceániában 2 államban találunk ilyen szisztémát. A demokratizálódás legújabb hullámában átalakuló országok jelentős része tehát minden kontinensen általában ezt a szisztémát tartotta a demokrácia konszolidálása egyik legfontosabb eszközének. A pártrendszer kialakulatlansága, cseppfolyós jellege miatt ezekben az országokban, a választási rendszerek megváltozása sokkal gyakoribbá vált, mint a régi, bejáratott demokráciákban. A választástörténet tanúsága szerint, a vegyes rendszerek könnyebben változtathatóak, mint akár a többségi, akár az arányos szisztémák. Eddigi történetük azt mutatja, hogy *kevésbé beágyazottak*, mint a tiszta alaptípusok.

A választástudomány konvencionális megállapítása szerint a választási rendszernek egyfajta „kényszerítő” hatása van a választóra. Ez főleg a *Duverger* által megfogalmazott mechanikai és pszichológiai hatásként jelentkezik, azaz a választó voksa érvényesülése érdekében sokszor nem elsődleges, hanem másodlagos preferenciája alapján szavaz. A tiszta rendszerek megkönnyítik a választó döntését ebben az összefüggésben. A vegyes rendszer, a két választási formula használata ezt megnehezíti, mert nincsenek tiszta ösztönzők arra, hogyan kapcsolja össze az egyéni jelöltre és a pártlistára leadott szavazatát vokasai érvényesülése, így az érdekének legmegfelelőbb eredmény elérésének elősegítésében. Az egyéni körzetben leadott esetleges stratégiai szavazat elsődleges preferenciájú pártja listás mandátumainak csökkenéséhez, így szándékával ellentétes eredményhez vezethet. A „kényszer” tehát sajátos módon jelenik meg a kombinált struktúrájú választás esetén. Ez a helyzet a pártok és választók tanulási folyamatát is eltéríti a tiszta rendszerek esetében tapasztaltaktól. A tanulási folyamat ugyanis lényeges eleme a demokrácia működésének, melynek során a pártok és a választók az egymást követő választásokon alkalmazkodnak az adott választási rendszerhez. Ez tehát a vegyes rendszerek esetében lényegesen különbözik, nem lehet a tiszta rendszerekben lejátszódó folyamatokhoz hasonlítani.

Mіндеzek alapján a kombinált választás valóban „mixtúra”, azonosítása, értelmezése komoly *kihívást jelent* a választástudomány számára. Új helyzetet teremtett a választástudományban, amennyiben a választási univerzum eddigi két világa mellett megjelent egy harmadik is.